

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

*Методичні вказівки
для виконання практичних та самостійних робіт*

Частина 1

Суми – 2019

УДК 911.3(075.8)

Е45

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
природничо-географічного факультету*

*Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 2 від 24 жовтня 2019 р.)*

Укладачі:

Корнус Олеся Григорівна – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Корнус Анатолій Олександрович – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Рецензенти:

Кандиба Ю. І. – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії та регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Сюткін С. І. – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Е45 Економічна і соціальна географія України: методичні вказівки для виконання практичних та самостійних робіт. Частина 1 / укладачі О. Г. Корнус, А. О. Корнус. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 40 с.

Методичні вказівки для виконання практичних та самостійних робіт з курсу «Економічна і соціальна географія України» містять завдання для аудиторних практичних робіт, самостійної роботи, питання для самоконтролю знань та список рекомендованої літератури. Розраховані на студентів спеціальностей 014 Середня освіта (Географія) та 106 Географія.

© Корнус О. Г., Корнус А. О., 2019

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Економічна і соціальна географія України» викладається студентам 4 курсу спеціальностей 014 Середня освіта (Географія) та 106 Географія.

Мета навчальної дисципліни – вивчення факторів та закономірностей територіальної організації виробничої та соціальної сфери, ознайомлення із сучасними проблемами і перспективами народонаселення, особливостями зовнішньоекономічної діяльності України.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, студенти повинні оволодіти наступними програмними компетентностями:

➤ Здатність навчатися протягом усього життя в контексті неперервної фахової підготовки і соціального життя, вдосконалювати й розвивати свій інтелектуальний і загальнокультурний рівень з високим рівнем самостійності.

➤ Здатність критично осмислювати основні світоглядні теорії і принципи у навчанні та професійній діяльності.

➤ Здатність здійснювати аналіз, синтез, оцінювання ситуації та/або завдання з метою виявлення шляхів для їх розв'язування та випрацьовувати рішення.

➤ Здатність використовувати фундаментальні основи різних парадигм природничої та суспільної географії, знання основних географічних теорій та законів, історії розвитку географічних досліджень та ідей для з'ясування географічних особливостей природи Землі, розміщення населення і господарства.

➤ Здатність формулювати, аналізувати та синтезувати рішення наукових проблем на абстрактному рівні шляхом декомпозиції їх на складові із застосування географічних знань, постійно оновлювати та накопичувати власні знання з природничої та суспільної географії.

➤ Здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фізико-географічними, економічними і соціальними параметрами розвитку територій.

➤ Здатність розуміти зміни на політичній карті світу, проблеми економічного і політичного співробітництва окремих країн, тенденції розвитку міжнародного поділу праці, світових політичних процесів, а також політичних процесів, що відбуваються в Україні.

➤ Здатність застосовувати основні графічні прийоми при викреслюванні картографічних творів, укладати тематичні карти, використовувати різноманітні методи і способи аналізу інформації за картами; застосовувати картографічні твори у виробничій діяльності; аналізувати й порівнювати зміст різноманітних картографічних творів.

Результати навчання за дисципліною:

➤ Демонструвати знання та розуміння фактів і подій історичного минулого та сьогодення українського народу.

➤ Показувати знання та розуміння техніко-економічних особливостей основних галузей промисловості та їх основних технологічних схем виробничих процесів.

➤ Називати значення категорії «господарство» та співвідношення його з поняттям «економіка». Виділяти періоди розвитку світового господарства, відтворювати хронологію провідних подій кожного етапу, називати провідні риси сучасного етапу розвитку світового господарства.

➤ Демонструвати знання та розуміння дефініції провідних термінів та понять суспільної географії, факторів розміщення виробництва та складових геодемографічної ситуації.

➤ Визначати вплив промислових підприємств на стан навколишнього середовища та розробляти шляхи оптимізації технологічних процесів з точки зору економічної оцінки виробництва продукції, використання сучасних прогресивних технологічних розробок, техніко-економічної й екологічної ефективності промислових технологій.

➤ Аналізувати вплив науково-технічної революції на галузеву і територіальну структуру господарства.

➤ Пояснювати закономірності раціональної територіальної організації суспільства.

➤ Аналізувати етногенез української нації, історичних документів за допомогою різних наукових методів, спираючись на принципи історизму, об'єктивності, зв'язку теорії з практикою.

➤ Застосовувати основні положення теорії сталого розвитку. Встановлювати концептуальні відмінності понять «район» і «регіон». Аналізувати наслідки розвитку процесу географічного поділу праці.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1.

ТЕМА: Історія становлення соціально-економічної географії України. Суспільно-географічне положення України.

МЕТА: Розглянути суспільно-географічне положення України (ЕГП); закріпити знання про її геополітичне положення; розкрити особливості адміністративно-територіального устрою України.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Схарактеризуйте основні риси суспільно-географічного положення України.
2. Оцініть геополітичне та транспортно-географічне положення України.
3. Назвіть країни, з якими Україна має сухопутний та морський кордон?
4. Проаналізуйте етапи формування території України та її сучасний адміністративно-територіальний устрій.
5. Назвіть історичні землі України та опишіть їх відмінності.

ХІД РОБОТИ

Завдання 1.1. Користуючись Атласом вчителя, статистичними довідниками та іншими даними, нанесіть на контурну карту: адміністративно-територіальні одиниці України, географічний центр України та Європи в Україні, країни з якими межує Україна; вкажіть протяжність державних кордонів із країнами сусідами.

Завдання 1.2. Опишіть основні етапи формування території України та її адміністративно-територіального устрою. Результати роботи оформіть у вигляді табл. 1.1. Складіть картосхему, де різним кольором покажіть території, які були приєднані до України, або ж вилучені з неї протягом ХХ ст., вкажіть роки утворення регіонів України.

Таблиця 1.1

Історико-географічні особливості формування території України

Етап формування	Процеси та зміни, що відбувались у формування території держави та її адміністративному устрої
I пол. ХІХ ст.	
II пол. ХІХ ст. – 1917 р.	
1917-1922 рр.	

1922-1939 рр.	
1940 р.	
1945 р.	
1951 р.	
1954 р.	
1959 р.	
1960 р.	
1990-ті рр.	

Завдання 1.3. Розгляньте схему сучасного адміністративно-територіального устрою України. За даними табл. 1.2 у вигляді стовпчикових діаграм покажіть у кожному з регіонів кількість адміністративних районів, міст, смт, ОТГ і т.д. Розрахуйте частку кожного з регіонів України у загальній площі країни. Випишіть 5 найбільших і 5 найменших за площею областей.

Таблиця 1.2

Кількість адміністративно-територіальних одиниць України за регіонами у 2018 р.

	Райони	ОТГ	Міста		Райони в містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
			всього	у т. ч. спеціального статусу (державного та обласного значення)			
Україна	490	458	460	189	108	883	28 377
АР Крим	14	-	16	11	3	56	947
Вінницька	27	16	18	6	-	29	1 457
Волинська	16	20	11	4	-	22	1 054
Дніпропетровська	22	37	20	13	18	46	1 435
Донецька	18	6	52	28	21	131	1 115
Житомирська	23	41	12	5	2	43	1 613
Закарпатська	13	5	11	5	-	19	578
Запорізька	20	15	14	5	7	22	914
Івано-Франківська	14	14	15	6	-	24	765
Київська	25	2	26	13	-	30	1 126
Кіровоградська	21	5	12	4	2	27	991
Луганська	18	3	37	14	4	109	780
Львівська	20	15	44	9	6	34	1 850
Миколаївська	19	18	9	5	4	17	885
Одеська	26	15	19	9	4	33	1 124

Полтавська	25	39	16	6	5	20	1 805
Рівненська	16	18	11	4	-	16	999
Сумська	18	24	15	7	2	20	1 455
Тернопільська	17	38	18	4	-	17	1 023
Харківська	27	3	17	7	9	61	1 673
Херсонська	18	24	9	4	3	31	658
Хмельницька	20	36	13	6	-	24	1 414
Черкаська	20	26	16	6	2	14	825
Чернівецька	11	14	11	2	-	8	398
Чернігівська	22	24	16	4	2	29	1 465
Київ	-	-	1	1	10	-	-
Севастополь	-	-	2	1	4	1	29

¹ За даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України

Завдання 1.4. Користуючись картографічними матеріалами та іншими джерелами знань, визначте позитивні та негативні риси економіко-географічного положення України. Дані занесіть у табл. 1.3. Обґрунтуйте, наскільки ефективно Україна використовує переваги свого ЕГП. Зробіть висновок.

Таблиця 1.3

Особливості економіко-географічного положення України

Позитивні риси	Негативні риси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 1.5. Складіть картосхему, де різним кольором покажіть території, які були приєднані до України, або ж вилучені з неї протягом ХХ ст., вкажіть роки утворення областей України.

Завдання 1.6. Підготуйте реферат про відомого географа, дослідника господарства чи населення України (за вибором студента).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посіб. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
2. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України : навчально-методичний посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 239 с.
3. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник для вузів. Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2012.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2.

ТЕМА: Природно-ресурсний потенціал України.

МЕТА: Закріпити та поглибити знання про природно-ресурсний потенціал України; навчитися оцінювати вплив природно-ресурсного потенціалу на рівень економічного розвитку країни.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Дайте визначення поняттям «природні ресурси» та «природно-ресурсний потенціал».
2. Чим відрізняються природні ресурси від природних умов?
3. Які класифікації природних ресурсів ви знаєте?
4. Схарактеризуйте структуру природно-ресурсного потенціалу України.
5. Проаналізуйте регіональні відмінності структури природно-ресурсного потенціалу в Україні. Як забезпечені різні регіони певними природними ресурсами?
6. Дайте характеристику паливним ресурсам. До яких регіонів України вони приурочені.
7. Назвіть регіони, найбільшого зосередження родовищ нерудних корисних копалин.
8. Схарактеризуйте земельні, водні, лісові ресурси України.
9. Виділіть райони та напрями перспективної розробки корисних копалин, необхідних для розвитку економіки України.

ХІД РОБОТИ

Завдання 2.1. Використовуючи різні наукові підходи до класифікації природних ресурсів складіть схему «Класифікація природних ресурсів».

Завдання 2.2. Визначте, які регіони України мають найбільші запаси основних видів корисних копалин. Результати роботи оформіть у вигляді табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Регіони України, що мають найбільші запаси певних корисних копалин

Види корисних копалин	Регіони
Нафта	
Природний газ	
Кам'яне вугілля	
Буре вугілля	

Залізна руда	
Марганцева руда	

Завдання 2.3. Користуючись довідковим матеріалом, конспектом лекції, Атласом вчителя або Комплексним атласом України нанесіть на контурну карту найбільші родовища мінеральних корисних копалин. Доведіть, що розміщення мінерально-сировинних ресурсів має значний вплив на розвиток та територіальну організацію певних галузей господарства.

Завдання 2.4. Використовуючи наукові джерела, підручники, довідковий матеріал, атласи, Internet-ресурси, дайте характеристику найбільших родовищ та басейнів паливних та рудних ресурсів України. Дані занесіть до табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Родовище паливних і рудних ресурсів України

Назва району, басейну чи родовища		Площа області розміщення, загальні запаси	Види та якість сировини	Глибина залягання, потужність пластів, запаси та ін.
Кам'яне вугілля				
Буре вугілля				
Нафта і газ				
Залізна руда				
Марганцева руда				

Завдання 2.5. Проаналізуйте забезпеченість регіонів України природними рекреаційними ресурсами. Заповніть табл. 2.3 та виділіть найбільш та найменш забезпечені ними області. Назвіть природні рекреаційні об'єкти, які найбільш привабливі для рекреантів та сприятливі для розвитку рекреаційного комплексу України.

Таблиця 2.3

Природні рекреаційні об'єкти України

Регіони	Назва рекреаційного об'єкту
Автономна Республіка Крим	
Вінницька	
Волинська	
Дніпропетровська	
Донецька	
Житомирська	
Закарпатська	
Запорізька	
Івано-Франківська	
Київська	
Кіровоградська	
Луганська	
Львівська	
Миколаївська	
Одеська	
Полтавська	
Рівненська	
Сумська	
Тернопільська	
Харківська	
Херсонська	
Хмельницька	
Черкаська	
Чернівецька	
Чернігівська	

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 2.6. Використовуючи атласи, довідковий матеріал та Internet-ресурси, проаналізуйте забезпеченість регіонів України лісовими ресурсами. Результати роботи оформіть у вигляді табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Лісові ресурси України

Регіон	Площа, млн. га

Завдання 2.7. Використовуючи наукову літературу, довідкові джерела, Internet-ресурси, здійсніть аналіз наукових підходів до визначення поняття «природні умови», «природні ресурси», «потенціал». Результати роботи оформіть у вигляді табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Категорія «природно-ресурсного потенціалу» у географії

№	Автор та джерело	Поняття «природні умови»	Поняття «природні ресурси»	Поняття «Потенціал»
1.	Коротка географічна енциклопедія: В 5-ти т. 1960-1965 рр.			
2.	Мінц О. О. Економічна оцінка природних ресурсів. 1972 р.			
3.	Алаєв Е. Б. Соціально-економічна географія: Понятійно-термінологічний словник. 1983 р.			
4.	Руденко В. П. Географія ПРП України 1993 р. Екологічна енциклопедія, 2008 р.			
5.	Географічна енциклопедія України. У 3 т. 1994 р. Т.3.			
6.	Коротун І. М. Розміщення продуктивних сил України. 1997 р. Природні умови і ресурси. 2006 р.			
7.	Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. 1998 р.			
8.	Шаблій О. І. Основи			

	загальної суспільної географії, 2003 р. Природні умови Львова та Підльвів'я, 2013 р.			
9.	Олійник Я. Б. Основи екології. 2012 р.			

Завдання 2.8. Напишіть реферат на тему «Природно-ресурсний потенціал області (за вибором)». Оформіть презентацію.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М., 1983. 350 с.
2. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посібник. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
4. Географічна енциклопедія України. У 3-х т. / Редкол. : О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989-1993. Т. 3: П-Я. 480 с.
5. Коротун І. М., Коротун Л. К., Коротун С. І. Природні умови та ресурси. Х. : Освіта, 2006. 380 с.
6. Коротун І. М., Коротун Л. К., Коротун С. І. Розміщення продуктивних сил України: Навч. посібник. Рівне : Вид-во УДАВГ, 1997. 420 с.
7. Краткая географическая энциклопедия: В 5-ти т. Москва, 1960-1965. Т. 3. 580 с.
8. Минц А. А. Экономическая оценка естественных ресурсов. М. : Мысль, 1972. 304 с.
9. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Гавриленко О. П. Основи екології. К. : Знання, 2012. 558 с.
10. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. К. : Знання, 1998. 416 с.
11. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х част. : підручн. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 552 с.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3.

ТЕМА: Оцінка демографічної ситуації в регіонах України.

МЕТА: Вивчити особливості демографічної ситуації в Україні; узагальнити та закріпити знання про сучасні демографічні процеси в країні; розвивати уміння та навички аналізувати статистичні дані, робити розрахунки, будувати картосхеми.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Дайте характеристику сучасної демографічної ситуації в Україні.
2. Назвіть чинники впливу на сучасну демографічну ситуацію України.
3. Опишіть динаміку основних демографічних показників.
4. Назвіть головні причини депопуляції населення в Україні.
5. Які регіональні відмінності спостерігаються в природному прирості/скороченні населення?
6. Схарактеризуйте особливості сучасної статево-вікової структури населення України.
7. Як ви розумієте поняття «старіння населення»?
8. Опишіть особливості сучасного міграційного процесу в Україні.
9. Назвіть основні мотиви зовнішньої трудової міграції українців.
10. Назвіть найбільші діаспори українців та їх вплив на суспільні процеси в Україні.

ХІД РОБОТИ

Завдання 3.1. Простежте динаміку загальної чисельності населення України за 1990-2018 рр. (табл. 3.1). Розрахуйте частку населення в міських поселеннях та сільській місцевості.

Таблиця 3.1

Розподіл наявного населення за типом поселень, на початок року

Рік	Населення – всього, осіб			Частка в населенні регіону, %	
	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
1990	51838,5	34869,2	16969,3		
1991	51944,4	35085,2	16859,2		
1992	52056,6	35296,9	16759,7		
1993	52244,1	35471,0	16773,1		
1994	52114,4	35400,7	16713,7		
1995	51728,4	35118,8	16609,6		

1996	51297,1	34767,9	16529,2		
1997	50818,4	34387,5	16430,9		
1998	50370,8	34048,2	16322,6		
1999	49918,1	33702,1	16216,0		
2000	49429,8	33338,6	16091,2		
2001	48923,2	32951,7	15971,5		
2002*	48457,1	32574,4	15882,7		
2003	48003,5	32328,4	15675,1		
2004	47622,4	32146,4	15476,0		
2005	47280,8	32009,3	15271,5		
2006	46929,5	31877,7	15051,8		
2007	46646,0	31777,4	14868,6		
2008	46372,7	31668,8	14703,9		
2009	46143,7	31587,2	14556,5		
2010	45962,9	31524,8	14438,1		
2011	45778,5	31441,6	14336,9		
2012	45633,6	31380,9	14252,7		
2013	45553,0	31378,6	14174,4		
2014	45426,2	31336,6	14089,6		
2015**	42929,3	29673,1	13256,2		
2016**	42760,5	29585,0	13175,5		
2017**	42584,5	29482,3	13102,2		
2018**	42386,4	29371,0	13015,4		

* Для 2002 рр. дані подаються станом на дату перепису, а саме: на 5 грудня 2001 року.

** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Які фактори, на Ваш погляд, зумовили скорочення чисельності міського, а які – сільського населення України? Виділіть чинники, що впливають на зміни чисельності населення України. Результати роботи оформіть у вигляді табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Чинники зміни народонаселення України

Біологічні	
Етнографічні	
Соціально-економічні	
Медико-екологічні	
Психологічні	

Завдання 3.2. Проаналізуйте чисельність наявного населення за регіонами України (табл. 3.3). Розрахуйте частку населення, що мешкає у міських поселеннях та сільській місцевості в кожному з них. Проранжуйте

регіони та виділіть три групи областей за чисельністю різних вікових груп населення. Результати роботи оформіть у вигляді картосхеми.

Таблиця 3.3

Чисельність наявного населення на 1 січня 2018 року¹ (тис. осіб)

Адміністративна одиниця	Чисельність населення, осіб	у тому числі		Питома вага у загальній чисельності, %	
		міське	сільське	міського населення	сільського населення
Україна	42 216 766	29 132 191	13 084 575		
Вінницька	1 568 723	797 325	771 398		
Волинська	1 035 729	536 644	499 085		
Дніпропетровська	3 227 831	2 700 976	526 855		
Донецька	4 187 576	3 797 361	390 215		
Житомирська	1 232 008	724 542	507 466		
Закарпатська	1 255 322	460 353	794 969		
Запорізька	1 722 382	1 327 447	394 935		
Івано-Франківська	1 374 770	599 878	774 892		
Київська	1 748 505	1 078 183	670 322		
Кіровоградська	949 835	596 970	352 865		
Луганська	2 163 205	1 878 803	284 402		
Львівська	2 511 238	1 519 161	992 077		
Миколаївська	1 140 609	776 770	363 839		
Одеська	2 372 015	1 576 644	795 371		
Полтавська	1 405 991	867 158	538 833		
Рівненська	1 159 587	545 630	613 957		
Сумська	1 092 092	749 732	342 360		
Тернопільська	1 049 061	468 036	581 025		
Харківська	2 678 371	2 159 783	518 588		
Херсонська	1 045 549	638 119	407 430		
Хмельницька	1 271 246	717 389	553 857		
Черкаська	1 216 734	684 411	532 323		
Чернівецька	903 636	385 467	518 169		
Чернігівська	1 011 536	652 194	359 342		
Київ	2 893 215	2 893 215	х		

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Завдання 3.3. За даними табл. 3.4 розрахуйте наведені нижче демографічні коефіцієнти. Виділіть три групи адміністративно-територіальних одиниць за ступенем гостроти демографічної ситуації. Дайте їм назви. Визначте причини, які зумовлюють рівень народжуваності та смертності в державі та регіонах. Дайте оцінку демографічної ситуації в Україні та в її областях і назвіть області з більш гострою демографічною ситуацією за роки, що

аналізуються. Вкажіть основні причини погіршення демографічної ситуації. Нанесіть виділені групи регіонів на контурну карту.

Коефіцієнт народжуваності обчислюється на 1000 осіб шляхом ділення числа народжених за рік N на середньорічну чисельність населення S :

$$K_H = \frac{N}{S} 1000.$$

Коефіцієнт смертності розраховується аналогічно, шляхом ділення числа померлих за рік M на середньорічну чисельність населення S :

$$K_{CM} = \frac{M}{S} 1000.$$

Коефіцієнт природного приросту можна розрахувати за формулою:

$$K_{pr} = \frac{N-M}{S} 1000,$$

де \bar{S} – середня за рік чисельність населення,

або як різниця між коефіцієнтами народжуваності та смертності:

$$K_{pr} = K_H - K_{CM}.$$

Таблиця 3.4

Демографічні показники по регіонам України у 2018 році¹

Адміністративна одиниця	Чисельність населення	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст, скорочення (-), осіб	Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт смертності	Природний приріст, скорочення (-), на 1000 осіб
Україна	42216766	335874	587665				
Вінницька	1568723	12769	24341				
Волинська	1035729	11270	13710				
Дніпропетровська	3227831	25121	52336				
Донецька	4187576	15894	40174				
Житомирська	1232008	10612	20227				
Закарпатська	1255322	13883	15320				
Запорізька	1722382	12708	27871				
Івано-Франківська	1374770	12645	17449				
Київська	1748505	15236	28722				
Кіровоградська	949835	7077	15484				
Луганська	2163205	5652	15991				
Львівська	2511238	23253	32726				
Миколаївська	1140609	9141	17156				
Одеська	2372015	23144	33607				
Полтавська	1405991	10193	23659				

Рівненська	1159587	13380	14528				
Сумська	1092092	7114	17877				
Тернопільська	1049061	8545	15013				
Харківська	2678371	19657	42600				
Херсонська	1045549	9095	16163				
Хмельницька	1271246	10698	19736				
Черкаська	1216734	8637	20181				
Чернівецька	903636	8710	11259				
Чернігівська	1011536	6854	19304				
м. Київ	2893215	34586	32231				

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 3.4. Проаналізуйте дані табл. 3.5, визначте 3 групи регіонів за особливостями демографічного навантаження. Нанесіть ці групи на контурну карту, де також штриховкою покажіть 3 групи регіонів за показниками середнього віку населення, у межах кожного регіону у кружечку покажіть медіанний вік, стовпчиковими діаграмами відобразіть статево-вікову структуру.

Таблиця 3.5

Деякі демографічні показники по регіонах України станом на 1.01.2018 р.¹

Адміністративна одиниця	Середній вік			Медіанний вік			Статево-вікова структура		Демографічне навантаження
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	
Україна	41,3	38,5	43,8	40,8	37,6	43,9	19 558 180	22 658 586	647
Вінницька	41,5	38,5	44,1	41,3	37,8	44,3	725 687	843 036	672
Волинська	37,9	35,3	40,2	36,6	34,2	39,0	488 874	546 855	650
Дніпропетровська	41,6	38,4	44,2	41,2	37,6	44,7	1 474 258	1 753 573	659
Донецька	44,5	41,4	47,1	44,2	40,4	47,8	1 901 516	2 286 060	676
Житомирська	40,6	37,6	43,2	40,1	36,6	43,4	572 801	659 207	670
Закарпатська	37,1	35,2	38,9	36,1	34,3	38,0	603 565	651 757	620
Запорізька	42,2	39,1	44,8	42,2	38,7	45,7	786 473	935 909	662
Івано-Франківська	39,3	36,9	41,5	38,2	35,8	40,8	650 229	724 541	613
Київська	40,4	37,6	42,8	39,8	36,9	42,8	804 110	944 395	643
Кіровоградська	42,0	39,0	44,6	42,1	38,3	45,5	437 439	512 396	680
Луганська	45,1	42,0	47,8	45,0	41,2	48,9	990 682	1 172 523	660
Львівська	39,9	37,5	42,1	38,9	36,3	41,7	1 190 549	1 320 689	612
Миколаївська	41,1	38,2	43,6	40,7	37,3	44,0	528 272	612 337	646

Одеська	40,0	37,4	42,3	39,2	36,3	42,3	1 115 925	1 256 090	648
Полтавська	42,4	39,4	44,9	42,4	38,9	45,6	648 051	757 940	643
Рівненська	37,2	34,9	39,3	35,9	33,6	38,2	550 811	608 776	654
Сумська	42,9	40,0	45,4	43,1	39,7	46,3	500 764	591 328	641
Тернопільська	40,5	37,8	42,8	39,6	37,0	42,3	490 643	558 418	623
Харківська	41,9	38,9	44,4	41,4	38,0	44,8	1 240 629	1 437 742	610
Херсонська	40,8	37,9	43,3	40,4	37,1	43,7	485 079	560 470	653
Хмельницька	41,4	38,5	43,9	41,2	37,9	44,4	590 053	681 193	672
Черкаська	42,7	39,7	45,3	42,9	39,3	46,1	558 482	658 252	665
Чернівецька	39,0	36,7	41,1	37,9	35,6	40,2	425 459	478 177	616
Чернігівська	43,5	40,0	46,4	43,4	39,1	47,4	459 621	551 915	695
м. Київ	39,7	37,5	41,7	38,9	36,7	41,1	1 338 208	1 555 007	612

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Завдання 3.5. Визначте позитивні та негативні сторони трудової міграції громадян України. Дані занесіть до табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Особливості трудової міграції

Позитивні сторони	Негативні сторони

Завдання 3.6. Використовуючи наукові джерела та Internet-ресурси, проаналізуйте зовнішню трудову міграцію в Україні. Визначте основні економічні наслідки трудової міграції населення та встановіть зміни у сучасних міграційних процесах нашої держави. Запропонуйте заходи, які зменшили б негативні наслідки впливу трудової міграції на економіку України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посібник. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
2. Заставецька О. В., Заставецький Б. І., Ткач Д. В. Географія населення України. Навчальний посібник. Тернопіль, 2003. 149 с.
3. Кустовська О. В. Демографічний розвиток регіону (статистичний аналіз і моделювання). Тернопіль : Економічна думка, 2008. 326 с.
4. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України : навч.-метод. посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 239 с.
5. Міграційний профіль України 2010–2014 роки / Державна міграційна служба України. Київ, 2015. 79 с.

6. Населення України. Імперативи демографічного старіння : [монографія] / НАНУ. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Фонд ООН у галузі народонаселення. К. : АДЕФ-Україна, 2014. 288 с.
7. Населення України. Трудова еміграція в Україні : [монографія] / Редкол.: акад. НАНУ Е. М. Лібанова (відп. ред.), к. е. н. О. В. Позняк (відп. секр.), д. держ. упр. О. А. Малиновська. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ, 2010. 233 с.
8. Населення України: демографічні складові людського розвитку / За ред. О. М. Гладуна. Умань : Вид. Сочінський, 2015. 180 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4.

ТЕМА: Розселення населення України.

МЕТА: Узагальнити та закріпити знання про географічні особливості розселення в Україні; розвивати вміння та навички аналізувати статистичні дані, робити розрахунки, будувати картосхеми.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Опишіть особливості розміщення населення в Україні.
2. Як відрізняються різні регіони України за щільністю населення?
3. Назвіть чинники та основні риси урбанізації в Україні.
4. Які функції можуть виконувати міста?
5. Чим різняться процеси урбанізації і субурбанізації? Які причини цих явищ в Україні?
6. Дайте характеристику сучасній мережі міських поселень в Україні, міським агломераціям.
7. Як класифікують міста за людністю, генезисом, функціями.
8. Які поселення відносять до селищ міського типу?
9. Назвіть міста-мільйонери України.
10. Які функції виконують міста та села?

11. Назвіть класифікації сільських поселень? Як розрізняють села за людністю?

12. Які бувають типи сільських поселень за виробничою діяльністю?

ХІД РОБОТИ

Завдання 4.1. Проаналізуйте зміни в адміністративно-територіальному устрої України за 2003-2018 рр. Користуючись даними табл. 4.1 побудуйте графіки динаміки показників адміністративно-територіального устрою та визначте причини, що призвели до змін в кількості населених пунктів та громад. Спрогнозуйте, які на Вашу думку тенденції розселення будуть характерні для нашої країни.

Таблиця 4.1

Адміністративно-територіальні одиниці України

Рік	Райони	Об'єднані територіальні громади	Міста	з них міста спец. статусу (державного, обласного значення)	Райони в містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
2003	490		453	178	118	887	28612
2004	490		455	178	118	886	28597
2005	490		456	178	118	886	28585
2006	490		457	178	118	885	28562
2007	490		458	179	118	886	28540
2008	490		458	179	118	886	28504
2009	490		459	179	118	886	28490
2010	490		459	179	118	885	28471
2011	490		459	180	118	885	28457
2012	490		459	179	114	885	28450
2013	490		460	180	111	885	28441
2014	490		460	182	111	885	28397
2015	490		460	184	111	885	28388
2016	490		460	187	111	885	28385
2017	490	216	460	189	111	885	28 377
2018	490	458	460	189	108	883	28377

Завдання 4.2. Проаналізуйте табл. 4.2 та розрахуйте густоту населення, відсоток міських та сільських жителів по регіонах України. Виділіть 5 груп областей за рівнем урбанізації (% міського населення) і позначте їх на контурній карті. Нанесіть регіони, де переважає сільське населення. Різними

значками позначте на картосхемі міста-мільйонери та міста з чисельністю понад 500 тис. осіб, 100 тис. осіб. Виділіть п'ять груп адміністративних одиниць за густотою населення. Нанесіть їх на контурну карту.

Таблиця 4.2

Густота та розміщення населення України

Адміністративна одиниця	Чисельність населення	Площа, км ²	Густота населення	Чисельність міського населення	% міського населення	Чисельність сільського населення	% сільського населення
Україна ¹	42216766	603628		29132191		13084575	
Вінницька	1568723	26513		797325		771398	
Волинська	1035729	20143		536644		499085	
Дніпропетровська	3227831	31914		2700976		526855	
Донецька	4187576	26517		3797361		390215	
Житомирська	1232008	29832		724542		507466	
Закарпатська	1255322	12777		460353		794969	
Запорізька	1722382	27180		1327447		394935	
Івано-Франківська	1374770	13928		599878		774892	
Київська	1748505	28131		1078183		670322	
Кіровоградська	949835	24588		596970		352865	
Луганська	2163205	26684		1878803		284402	
Львівська	2511238	21833		1519161		992077	
Миколаївська	1140609	24598		776770		363839	
Одеська	2372015	33310		1576644		795371	
Полтавська	1405991	28748		867158		538833	
Рівненська	1159587	20047		545630		613957	
Сумська	1092092	23834		749732		342360	
Тернопільська	1049061	13823		468036		581025	
Харківська	2678371	31415		2159783		518588	
Херсонська	1045549	28461		638119		407430	
Хмельницька	1271246	20629		717389		553857	
Черкаська	1216734	20900		684411		532323	
Чернівецька	903636	8097		385467		518169	
Чернігівська	1011536	31865		652194		359342	
м. Київ	2893215	839		2893215		х	

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Завдання 4.3. Проаналізуйте табл. 4.3. Оцініть насиченість різних областей населеними пунктами, розрахувавши індекс територіальної концентрації населених пунктів. Його розрахунок здійснюється за формулою:

$$I_{TK} = \frac{p \cdot S}{P \cdot s},$$

де I_{TK} – індекс територіальної концентрації; p – кількість населених пунктів у регіоні; P – кількість населених пунктів в Україні; s – площа території області; S – площа України.

Таблиця 4.3

Кількість адміністративно-територіальних одиниць по регіонах на 1 січня 2018 р.

	Райони	Об'єднані територіальні громади	Міста		Райони в містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
			Всього	у т. ч. спеціального статусу (республіканського та обласного значення)			
Україна	490	458	461	189	108	883	28 378
АР Крим	14	-	16	11	3	56	947
Вінницька	27	16	18	6	-	29	1 457
Волинська	16	20	11	4	-	22	1 054
Дніпропетровська	22	37	20	13	18	46	1 435
Донецька	18	6	52	28	21	131	1 115
Житомирська	23	41	12	5	2	43	1 613
Закарпатська	13	5	11	5	-	19	578
Запорізька	20	15	14	5	7	22	914
Івано-Франківська	14	14	15	6	-	24	765
Київська	25	2	26	13	-	30	1 126
Кіровоградська	21	5	12	4	2	27	991
Луганська	18	3	37	14	4	109	780
Львівська	20	15	44	9	6	34	1 850
Миколаївська	19	18	9	5	4	17	885
Одеська	26	15	19	9	4	33	1 124
Полтавська	25	39	16	6	5	20	1 805
Рівненська	16	18	11	4	-	16	999
Сумська	18	24	15	7	2	20	1 455
Тернопільська	17	38	18	4	-	17	1 023
Харківська	27	3	17	7	9	61	1 673
Херсонська	18	24	9	4	3	31	658
Хмельницька	20	36	13	6	-	24	1 414
Черкаська	20	26	16	6	2	14	825
Чернівецька	11	14	11	2	-	8	398
Чернігівська	22	24	16	4	2	29	1 465
Київ	-	-	1	1	10	-	-
Севастополь	-	-	2	1	4	1	29

¹ За даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України.

Значення Ітк менше одиниці свідчить про низьку концентрацію досліджуваного показника у певному районі; якщо показник близький до одиниці, це свідчить про середньоукраїнське наповнення регіонів населеними пунктами, а значення вище одиниці говорить про високу насиченість ними.

Виділіть три групи областей за індексом територіальної концентрації населених пунктів і нанесіть їх на контурну карту. Штрихуванням покажіть три групи регіонів за кількістю міст, у кружках позначте кількість сільських населених пунктів. Зробіть висновки про насиченість населеними пунктами регіонів України.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 4.4. Використовуючи Internet-ресурси Держкомстату України, складіть таблицю та опишіть динаміку густоти населення всіх адміністративно-територіальних України за останні 10 років. Виділіть регіони, де найбільше/найменше скоротилася густина населення.

Завдання 4.5. Використовуючи атласи та Internet-ресурси, складіть рейтингову таблицю регіонів України за рівнем урбанізації. Проаналізуйте характер розселення міського та сільського населення України.

Завдання 4.6. На даний час в Україні спостерігається скорочення кількості сільських населених пунктів. Чи є це проблемою? Можливо скорочення сіл є закономірним процесом розвитку суспільства? Чи потрібно зберігати села, і якщо так, то які заходи Ви запропонуєте для їх розвитку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посібник. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
2. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. Чернівці : Рута, 2003. 392 с.
3. Доценко А. І. Регіональне розселення : проблеми та перспективи. К. : Наукова думка, 1994. 195 с.
4. Доценко А. І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. К. : Фенікс, 2010. 288 с.
5. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. 253 с.
6. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України : навч.-метод. посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 239 с.

7. Регіональна економіка: навч. посіб. / Я. Б. Олійник, С. П. Запотоцький, О. Ю. Кононенко та ін.; за ред. Я. Б. Олійника. К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. 444 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : Навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.
10. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.
11. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. 444 с.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5.

ТЕМА: Національний склад населення України.

МЕТА: Актуалізувати поняття «національний склад населення», навчитися характеризувати особливості національного складу населення України; провести порівняльний аналіз національного складу населення по регіонах України; розвивати вміння користуватися текстовими, картографічними, графічними, статистичними матеріалами, порівнювати їх та робити висновки, будувати картосхеми.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поясніть поняття «нація», «народність», «етнос».
2. Охарактеризуйте національний склад населення України.
3. Укажіть зміни, що відбулися в національному складі населення України в період від 1989 р. до 2001 р.
4. Чи є відмінності в національному складі населення в поселеннях різних типів?
5. Які етнографічні групи українців проживають в Україні?

6. Яку частку становлять українці в населенні різних регіонів країни? Чому?
7. Люди яких національностей проживають у Вашій області?
8. Що таке діаспора? У яких країнах світу українська діаспора є найбільшою?

ХІД РОБОТИ

Завдання 5.1. За даними табл. 5.1 проаналізуйте зміни у національному складі населення України, побудуйте кругові діаграми. Зробіть висновки.

Таблиця 5.1

Національний склад населення України за даними переписів, %

Національності	2001	1989	1989-2001 (+/-)
1. Українці	77,8	72,7	
2. Росіяни	17,3	22,1	
3. Білоруси	0,6	0,9	
4. Молдовани	0,5	0,6	
5. Кримські татари	0,5	0,09	
6. Болгари	0,4	0,5	
7. Угорці	0,3	0,3	
8. Румуни	0,3	0,3	
9. Поляки	0,3	0,4	
10. Євреї	0,2	0,9	

Завдання 5.2. Використовуючи статистичні дані, літературні та картографічні джерела інформації, на контурній карті кольором (штрихуванням) позначте райони України з найбільшою концентрацією представників поширених тут національних меншин: росіян, євреїв, білорусів, молдован, поляків, угорців, румунів, греків тощо.

Завдання 5.3. Використовуючи дані табл. 5.2, визначте індекс етнічної мозаїчності регіонів України. Установіть, які з них можна віднести до моноетнічних, а які – до поліетнічних.

Пояснення: індекс етнічної мозаїчності території Б. Еккеля визначається за формулою:

$$P_j = 1 - \sum_{j=1}^m (\pi_i)^2,$$

де m – кількість етнонаціональних спільнот у державі (регіонах); π_i – частка j -ї етнонаціональної спільноти у населенні держави (регіону).

Індекс змінюється в межах від 0 до 1. Чим ближчим до 1 є значення коефіцієнта Еккеля, тим поліетнічнішим є регіон. Якщо у регіоні переважають дві етнічні групи, він становить 0,5, якщо три – то 0,7 і т.д.

Таблиця 5.2

Частка основних національностей у розрізі регіонів України
(за результатами перепису населення 2001 р.)

Регіони	Частка окремих етнічних груп у населенні регіону, %								
	українці	росіяни	євреї	білоруси	молдавани	поляки	болгари	угорці	румун
АР Крим	24,3	58,3	0,2	1,4	0,2	0,2	-	-	-
Вінницька	94,5	3,8	0,2	0,2	0,2	0,2	-	-	-
Волинська	96,9	2,4	-	0,3	-	-	-	-	-
Дніпропетровська	79,3	17,6	0,4	0,8	-	-	-	-	-
Донецька	56,9	38,2	0,5	0,9	-	-	-	-	-
Житомирська	90,3	5,0	0,2	0,4	-	3,5	-	-	-
Закарпатська	80,5	2,5	0,2	-	-	-	-	12,1	2,6
Запорізька	70,8	24,7	0,2	0,7	-	-	1,4	-	-
Івано-Франківська	97,5	1,8	-	-	-	-	-	-	-
Київська	92,5	6,0	-	0,5	-	0,2	-	-	-
Кіровоградська	90,1	7,5	-	0,5	0,7	-	0,2	-	-
Луганська	58,0	39,0	-	0,8	-	-	-	-	-
Львівська	54,8	3,6	-	0,2	-	0,7	-	-	-
Миколаївська	81,9	14,1	0,3	0,7	1,0	-	0,5	-	-
Одеська	62,8	20,7	0,5	0,5	5,0	0,2	6,1	-	-
Полтавська	91,4	7,2	-	0,4	0,2	-	-	-	-
Рівненська	95,6	2,6	-	1,0	-	0,2	-	-	-
Сумська	88,8	9,4	-	0,3	-	-	-	-	-
Тернопільська	97,8	1,2	-	-	-	0,3	-	-	-
Харківська	70,7	25,6	0,4	0,5	-	-	-	-	-
Херсонська	82,0	14,1	-	0,7	0,4	-	-	-	-
Хмельницька	93,9	3,6	-	0,2	-	1,6	-	-	-
Черкаська	93,1	5,4	-	0,3	-	-	-	-	-
Чернівецька	75,0	4,1	0,2	0,2	7,3	0,4	-	-	12,5
Чернігівська	93,5	5,0	-	0,6	-	-	-	-	-
Київ	82,2	13,1	0,7	0,6	-	0,3	-	-	-
Севастополь	22,4	71,6	0,3	1,6	0,2	-	-	-	-
Україна	77,8	17,3	0,2	0,6	0,6	0,3	0,5	0,3	0,3

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 5.4. Побудуйте стовпчикові діаграми національного складу населення України у зручному масштабі, використовуючи дані табл. 5.3.

Зробіть висновок про особливості динаміки національного складу населення України.

Таблиця 5.3

Національний склад населення України (за даними переписів населення)

Національність	1926-1930		1959		1989		2001	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усе населення:	41776	100,0	41869	100,0	51452	100,0	48457	100,0
в т. ч.								
українці	31317	75,0	32158	76,8	37419	72,7	37542	77,8
росіяни	3331	8,0	7091	16,9	11356	22,1	8334	17,3
білоруси	143	0,3	291	0,7	440	0,9	276	0,6
молдавани	327	0,8	242	0,6	325	0,6	259	0,5
кримські татари	179	0,4	0	0	47	0,1	248	0,5
болгари	198	0,5	219	0,5	234	0,5	205	0,4
угорці	112	0,2	149	0,4	163	0,3	157	0,3
румуні	139	0,3	101	0,2	135	0,3	151	0,3
поляки	2295	5,5	363	0,9	219	0,4	144	0,3
євреї	2710	6,5	839	2,0	486	0,9	104	0,2
вірмени	21	0,0	28	0,1	54	0,1	100	0,2
греки	160	0,4	104	0,2	99	0,2	92	0,2
інші	844	2,0	284	0,7	475	0,9	443	0,9

Завдання 5.5. Проаналізуйте карту «Етнічний склад населення» в Атласі вчителя і зробіть висновок про етнічний склад населення України вздовж її кордонів, в АРК. Вкажіть основні мовні сім'ї та групи, що складають населення України. Поясніть причину відмінностей у національному складі між заходом, сходом і центром держави.

Завдання 5.6. Нанесіть на контурну карту території розселення найбільших етнічних груп в Україні. Порівняйте особливості проживання, побуту, традицій найбільших етнічних груп в Україні. Створіть презентацію.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посібник. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
2. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України : навчально-методичний посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 239 с.

3. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник для вузів. Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2012.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6.

ТЕМА: Трудові ресурси та зайнятість населення України.

МЕТА: Вивчити географічні особливості трудових ресурсів України; закріпити знання про ринок праці, зайнятість та безробіття населення; актуалізувати поняття «працевдатне населення», «трудові ресурси», «економічно активне населення», «безробіття»; розвивати вміння та навички аналізувати статистичні дані, робити розрахунки, будувати картосхеми.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Дайте визначення поняттям «ринок праці», «трудові ресурси», «економічно активне населення», «безробіття», «працевдатне населення», «зайнятість населення».
2. Опишіть умови виникнення та ефективність функціонування ринку праці.
3. Назвіть види і форми зайнятості населення.
4. Які чинники визначають особливості зайнятості населення певної території?
5. Дайте характеристику факторам і умовам виникнення безробіття в Україні.
6. Опишіть соціально-економічні наслідки безробіття.
7. Поясніть регіональні особливості розміщення і використання трудових ресурсів України.
8. Обґрунтуйте регіональні проблеми, пов'язані з працевлаштуванням.

ХІД РОБОТИ

Завдання 6.1. Користуючись картографічними джерелами, довідковою літературою, статистичними даними та Internet-ресурсами виконайте порівняльну характеристику двох регіонів України за особливостями ринку

праці (рівнем зайнятості, безробіття, попитом на робочу силу, навантаженням на одне вільне робоче місце тощо).

Завдання 6.2. За даними табл. 6.1 проаналізуйте основні показники ринку праці за регіонами України у 2018 р. Виконайте ранжування регіонів за цими показниками. За сумою рангів згрупуйте регіони. Дайте їм назви та охарактеризуйте. Нанесіть отримані групи регіонів на контурну карту, фоном покажіть групування за сумою рангів, штрихуванням – рівень економічної активності, стовпчиковими діаграмами – рівень зайнятості та безробіття.

Таблиця 6.1

Основні показники ринку праці за регіонами України у 2018 р.¹

Регіони	Рівень економічної активності населення за регіонами у 2018 р. (у % до всього населення відповідного віку)		Рівень зайнятості населення за регіонами у 2018 р. (у % до всього населення відповідного віку)		Рівень безробіття населення у 2018 р. (у % до економічно активного населення відповідного віку)		Сума рангів
	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку	
Україна	62,6	72,7	57,1	66,1	8,8	9,1	
Вінницька	63,0	73,7	56,8	66,2	9,9	10,2	
Волинська	55,9	64,8	49,5	57,3	11,4	11,6	
Дніпропетровська	63,6	75,4	58,6	69,2	8,0	8,2	
Донецька	58,1	69,5	50,0	59,5	14,0	14,4	
Житомирська	64,2	73,7	57,5	65,7	10,4	10,8	
Закарпатська	60,6	68,7	54,5	61,6	10,0	10,3	
Запорізька	63,0	74,5	56,7	66,9	9,9	10,3	
Івано-Франківська	60,3	66,9	55,6	61,3	7,8	8,3	
Київська	62,5	73,5	58,5	68,8	6,3	6,4	
Кіровоградська	61,6	72,5	54,5	63,8	11,6	12,0	
Луганська	67,0	78,8	56,9	66,2	15,1	16,0	
Львівська	61,1	70,8	56,8	65,9	6,9	7,0	
Миколаївська	64,3	75,5	58,1	68,0	9,6	10,0	
Одеська	61,1	71,7	57,2	67,0	6,4	6,6	
Полтавська	62,0	73,6	55,1	65,2	11,2	11,5	
Рівненська	62,8	69,5	56,8	62,4	9,7	10,2	
Сумська	64,0	74,5	58,4	67,6	8,7	9,2	
Тернопільська	58,8	68,2	52,7	60,9	10,4	10,7	
Харківська	64,9	76,3	61,4	72,1	5,3	5,5	
Херсонська	64,1	76,4	57,5	68,5	10,3	10,5	

Хмельницька	61,0	70,9	55,9	64,7	8,4	8,8	
Черкаська	63,8	76,5	57,7	69,0	9,6	9,8	
Чернівецька	62,1	65,4	57,2	59,5	7,9	8,9	
Чернігівська	64,1	76,4	57,3	68,0	10,6	11,0	
м. Київ	66,8	74,5	62,6	69,5	6,2	6,6	

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 6.3. Напишіть реферат на тему «Ринок праці свого регіону». Реферат повинен містити загальну характеристику ринку праці своєї області, регіональні відмінності в рівні економічної активності населення, зайнятості, безробіття, навантаження на одне вільне робоче місце, обґрунтування шляхів зниження безробіття по кожному району. Реферат повинен включати картографічний матеріал.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Астахова О. В. Трудова міграція та її соціально-економічні наслідки // Ринок праці та зайнятість населення. 2012. № 1. С. 8-12.
2. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посібник. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
3. Давидюк Л. П. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці // Економічний аналіз : зб. наук. праць. Тернопіль, 2015. С. 30–34.
4. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід // За ред. к.е.н., професора Т. М. Кір'ян. К. : 2017. 245 с. URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Kolektyvna-monografiya-2017-rik..pdf>
5. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 // Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання : матер. засідання круглого столу (17 трав. 2018 р., м. Київ) / за наук. ред. С.М. Кожем'якіної. К. : ППК ДСЗУ, 2018. 54 с.

8. Тарасова К. І. Статистичне дослідження проблем безробіття в Україні в регіональному розрізі // Економіка і суспільство. Випуск № 14 / 2018. С. 745-752. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/106.pdf
9. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : Навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.
10. Українська міграція: чого очікувати сусідам? URL: <http://www.icps.com.ua/ukrayinska-mihratsiya-choho-ochikuvaty-susidam/>

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7.

ТЕМА: Соціальна сфера в Україні.

МЕТА: Вивчити особливості розвитку соціальної сфери в Україні; актуалізувати основні поняття з теми; розвивати уміння та навички аналізувати статистичні дані, робити розрахунки, будувати картосхеми.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Розкрийте суть понять «соціальна сфера», «сфера послуг», «сфера обслуговування», «соціальна інфраструктура».
2. Дайте визначення поняттю «соціальна сфера»?
3. Поясніть розбіжності в науковій термінології. Схарактеризуйте головні особливості географії соціальної сфери як науки.
4. Проаналізуйте підходи щодо класифікації сфери послуг. У чому їх відмінності. Яка класифікація, на Вашу думку, найбільш прийнятна. Чому?
5. Які існують наукові підходи до вивчення сфери обслуговування.
6. Опишіть галузеву структуру соціальної сфери.
7. Назвіть основні завдання і функції соціальної сфери.
8. Дайте характеристику територіальної організації соціальної сфери України.
9. Яке місце займає сфера послуг в економіці країни? Порівняйте сферу послуг в Україні та світі.

10. Поясніть загальні принципи територіальної організації сфери послуг за співвідношенням розмірів поселень-центрів обслуговування, переліку послуг різних рангів у них та розмірів зон обслуговування.

11. Схарактеризуйте відмінності у територіальній організації мережі обслуговування у сільській місцевості та великих містах.

ХІД РОБОТИ

Завдання 7.1. Користуючись атласами, довідковою літературою, складіть порівняльну характеристику двох регіонів України за рівнем розвитку соціальної сфери. Зробіть висновки про схожість та відмінності вибраних областей. Результати роботи оформіть у вигляді табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Порівняльна характеристика розвитку соціальної сфери двох областей України

Показники розвитку соціальної сфери	Область 1	Область 2
Житловий фонд		
Обсяг оптової та роздрібною торгівлі		
Рівень освіти		
Кількість освітніх закладів		
Підготовка висококваліфікованих спеціалістів. За якими напрямками ведеться підготовка у ЗВО		
Науково-технічні центри		
Заклади культури та мистецтва. Театри, кількість відвідувань на рік		
Музеї, кількість відвідувань на рік		
Бібліотеки та бібліотечний фонд		
Концертні організації, кількість відвідувань на рік		
Санаторно-курортне лікування (рекреаційні ресурси, родовища мінеральних вод, лікувальних грязей, кількість лікувальних ліжок, оздоровлених іноземних громадян, найбільші санаторії та їх профіль)		
Частка охорони здоров'я та соціальної допомоги у загальному обсязі валової доданої вартості		
Заклади охорони здоров'я, кількість лікувальних ліжок		
Медичні кадри		
Рівень захворюваності населення на злоякісні новоутворення, туберкульоз, розлади психіки		
Обсяг побутових послуг, наданих населенню		
Кількість готелів та ресторанів		

Завдання 7.2. Розробіть ієрархію центрів обслуговування для свого регіону. Проаналізуйте наявність певних видів обслуговування у виділених

центрах. Нанесіть на контурну карту центри обслуговування різних рангів. Які, на Вашу думку, послуги варто розвивати в тих чи інших центрах обслуговування? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 7.3. Для встановлення рівня освітнього обслуговування в розрізі адміністративно-територіальних одиниць України слід проаналізувати кількість закладів освіти по регіонам (табл. 7.2). Розрахуйте відповідність навчальних закладів до наявної поселенської мережі регіону. Для цього використайте коефіцієнт соціальної щільності мережі навчальних закладів:

$$C_{30} = \frac{НЗ}{НП},$$

де C_{30} – соціальна щільність мережі навчальних закладів; $НЗ$ – навчальні заклади; $НП$ – населені пункти.

Проранжуйте розраховані коефіцієнти. За сумою рангів виділіть 3 групи адміністративно-територіальних одиниць України, відмінних за щільністю закладів освіти. Дайте характеристику кожній виділеній групі. Нанесіть їх фоном на контурну карту. Круговими діаграмами покажіть структуру освітніх закладів у кожній області.

Таблиця 7.2

Мережа закладів освіти України у 2018 році¹

	Кількість населених пунктів	Заклади дошкільної освіти	Заклади загальної середньої освіти	Заклади професійно-технічної освіти	Заклади позашкільної освіти	Заклади вищої освіти	
						коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути
Україна	29722	14907	16180	756	1193	372	289
Вінницька	1504	791	861	34	53	16	7
Волинська	1087	486	656	17	17	10	4
Дніпропетровська	1501	974	937	58	82	31	24
Донецька	1298	523	549	45	62	19	10
Житомирська	1668	685	712	26	48	15	5
Закарпатська	608	589	668	16	30	9	5
Запорізька	950	512	567	40	60	13	11
Івано-Франківська	804	431	719	20	54	11	5
Київська	1182	766	712	26	70	16	5
Кіровоградська	1030	482	348	23	77	13	3
Луганська	926	253	293	24	11	8	5
Львівська	1928	819	1 262	59	79	21	22
Миколаївська	911	563	524	31	14	12	5

Одеська	1176	750	855	38	61	19	21
Полтавська	1841	622	643	39	70	12	6
Рівненська	1026	524	641	24	10	9	5
Сумська	1490	490	477	32	22	10	4
Тернопільська	1058	594	762	21	42	12	6
Харківська	1751	723	771	45	67	30	35
Херсонська	698	470	441	26	58	12	9
Хмельницька	1451	764	730	30	48	9	9
Черкаська	855	657	605	21	54	10	6
Чернівецька	417	381	422	16	21	13	3
Чернігівська	1510	447	532	19	47	12	4
Київ	1	611	493	25	36	30	70

¹Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Завдання 7.4. Проаналізуйте дані табл. 7.3. Охарактеризуйте регіональні відмінності у рівні забезпеченості населення медичним обслуговуванням. Опишіть динаміку розвитку медичного обслуговування. Розрахуйте інтегральний рівень розвитку медичного обслуговування. Виділіть групи областей з високим, середнім та низьким рівнем. Дайте характеристики цим групам. Нанесіть на контурну карту виділені групи.

Таблиця 7.3

Забезпеченість населення лікарями, середнім медичним персоналом і лікарняними ліжками (на 10 тис. осіб)

Регіони України	Лікарі			Середній медичний персонал			Лікарняні ліжка		
	2000	2010	2018	2000	2010	2018	2000	2010	2018
Україна	46,2	49,3	44,1	110,3	102,4	85,4	95,0	94,0	73,1
АР Крим	53,3	52,3	... ¹	111,5	102,9	... ¹	92,9	88,0	... ¹
Вінницька	46,6	49,5	49,1	114,4	107,7	97,3	90,2	87,8	69,0
Волинська	39,6	38,7	38,3	112,5	109,1	100,1	84,2	83,3	70,1
Дніпропетровська	47,7	49,2	47,2	107,0	96,6	87,1	109,9	106,0	87,5
Донецька	46,0	44,7	... ¹	113,1	94,0	... ¹	90,9	87,1	... ¹
Житомирська	38,5	38,9	37,9	116,4	112,1	103,1	80,9	79,6	68,6
Закарпатська	40,6	42,0	38,8	103,1	92,2	82,5	84,4	80,7	67,8
Запорізька	48,3	47,9	49,1	111,4	100,6	90,2	105,2	92,8	83,6
Івано-Франківська	45,6	59,5	61,3	107,6	109,9	105,7	88,6	90,6	76,7
Київська	33,4	42,2	41,7	102,2	93,6	83,9	85,6	87,8	72,5
Кіровоградська	35,3	36,2	35,4	112,7	106,0	95,2	96,3	97,5	85,0
Луганська	41,2	43,8	... ¹	102,1	98,9	... ¹	99,1	105,3	... ¹
Львівська	51,9	59,5	55,5	113,8	112,8	101,2	96,3	97,9	83,0

Миколаївська	36,0	36,8	33,9	95,9	85,3	75,9	86,7	85,9	70,6
Одеська	48,0	49,0	47,1	100,5	94,4	83,5	91,7	94,1	77,9
Полтавська	46,9	48,9	48,7	116,9	102,5	95,5	87,2	90,6	79,2
Рівненська	38,9	41,6	41,5	112,3	115,7	104,4	87,7	91,3	73,8
Сумська	36,7	39,6	40,8	110,5	109,7	104,2	90,8	96,7	82,0
Тернопільська	47,0	52,1	52,7	109,0	112,4	102,9	93,0	91,1	83,2
Харківська	52,0	58,0	57,9	110,7	96,4	87,0	99,4	92,0	83,7
Херсонська	34,9	35,7	36,0	100,8	95,5	84,7	92,7	102,2	76,4
Хмельницька	37,4	42,3	43,9	102,1	107,5	99,3	91,6	92,8	78,7
Черкаська	37,9	39,0	38,6	113,5	105,5	97,2	90,3	89,3	80,7
Чернівецька	47,2	62,0	60,1	101,0	105,4	98,7	87,6	89,5	73,2
Чернігівська	36,3	37,3	37,0	119,1	112,8	104,2	112,1	115,5	93,3
м. Київ	81,5	83,8	85,3	132,8	113,5	111,4	116,4	108,8	101,7
м. Севастополь	48,0	55,1	...	111,0	99,5	...	80,8	89,1	...

¹Інформація не оприлюднюється через низьку надійність даних, на підставі яких здійснюється розрахунок.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 7.5. Розробіть паспорти кластерів послуг для центрів обслуговування своєї області, користуючись наведеною нижче методикою.

Методика складання паспортів кластерів послуг включає декілька етапів:

1. Формування первинної бази даних шляхом фіксації наявних у центрах обслуговування видів діяльності з виробництва послуг.

2. Встановлення людності поселення та його тип за класифікацією поселень за людністю, з'ясування адміністративного статусу, наявність представницьких органів місцевого самоврядування та функціональний тип населеного пункту; на основі цих даних визначити попередній ранг центру обслуговування.

3. Використовуючи КВЕД, розроблені паспорти кластерів послуг та сформовану первинну базу даних, з'ясувати наявність або відсутність послуг, характерних для кластера послуг центру обслуговування даного рангу, уточнити правильність визначення рангу центра обслуговування.

4. Відповідно до конкретної ситуації, внести зміни до кластера послуг (доповнити або видалити певні види послуг).

5. Проаналізувати ступінь сформованості кластера послуг у центрі обслуговування.

6. Розробити рекомендації щодо вдосконалення структури кластера послуг досліджуваного центра обслуговування.

Завдання 7.6. Проаналізуйте карти Комплексного атласу України у розрізі областей на с. 84-93 та випишіть забезпеченість населення видами обслуговування у табл. 7.4: транспортною мережею (с. 85); домашніми телефонними апаратами на 100 сімей; кількістю телефонних апаратів загального користування; покриття території областей мобільним зв'язком (с. 86); обсяги роздрібного товарообігу (у сільській місцевості та містах); роздрібний товарообіг на одну особу (с. 87); частка населення, що має вищу освіту (с. 89); кількість студентів у ВНЗ I-IV р.а. на 100 000 жителів; кількість професійних театрів та музеїв; відвідування театрів та музеїв; відвідування концертних організацій; бібліотечний фонд на 100 жителів; кількість бібліотек (с. 91); кількість ліжок у санаторно-курортних закладах; обсяг туристичних послуг, наданих у розрахунку на одного працівника туристичної галузі; обсяг туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності (с. 92); кількість лікарів; кількість лікарняних закладів; кількість населення на одного лікаря; кількість населення на одне лікарняне ліжко (с. 93).

Проранжуйте області України за зростанням або зменшенням приведених показників розвитку сфери послуг. За сумою отриманих рангів виділіть три типи областей за рівнем розвитку сфери послуг (високий, середній та низький). Нанесіть на контурну карту України виділені типи та проаналізуйте їх. Встановіть відмінності у рівні розвитку. Обґрунтуйте шляхи вдосконалення розвитку сфери послуг для виділених типів областей.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посіб. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
2. Дудник І. М. Територіальна організація послуг: Курс лекцій. Полтава: ПІБ МНТУ, 2002. 100 с.
3. Корнус О. Г., Немець К. А., Немець Л. М., Корнус А. О. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти. Монографія. Харків–Суми. 2009. 228 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: Навч. посібн. / О. Г.Топчієв. Одеса: Астропринт, 2001.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: практикум : навч.-метод. посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012, 75 с.
2. Білецький М. І. Ванда І. В., Котик Л. І. Соціальна географія : навч.-метод. посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 164 с.
3. Географія сфери обслуговування : методичні вказівки з навчальної дисципліни / Уклад. О. Г. Корнус. Суми : СумДПУ, 2012. 32 с.
4. Гудзеляк І. І. Географія населення: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 76 с.
5. Леонтєва Г. Г. Економічна і соціальна географія. Україна. Робочий зошит. Суми : Вид-во «Університетська книга», 2001. 136 с.
6. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України : навчально-методичний посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 239 с.
7. Немець Л. М., Заволока Ю. Ю. Робочий зошит для практичних занять з курсу «Економічна і соціальна географія України». Харків, 2009. 51 с.
8. Немець Л. М., Сільченко Ю. Ю., Вірченко П. А. Економічна і соціальна географія України. Навчальний посібник. Харків, 2014. 265 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Чернюк Л. Г., Швець П. А., Ярош О. М. Регіональна економіка: Методичні рекомендації щодо проведення практичних занять з курсу навчальної дисципліни для студентів економічного напрямку підготовки та напряму підготовки «Менеджмент». К. : ДЕТУТ, 2013. 63 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1. Історія становлення соціально- економічної географії України. Економіко-географічне положення України	5
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2. Природно-ресурсний потенціал України	8
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3. Оцінка демографічної ситуації в регіонах України.	13
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4. Розселення населення України	19
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5. Національний склад населення України	24
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6. Трудові ресурси та зайнятість населення України	28
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7. Соціальна сфера в Україні	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

Навчальне видання

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ :
методичні вказівки для виконання практичних та самостійних робіт.
Частина 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Укладачі:

Корнус Олеся Григорівна
Корнус Анатолій Олександрович

Відповідальний за випуск *Г. Я. Касьяненко*
Комп'ютерна верстка *О. Г. Корнус*

Підписано до друку 25.10.2019 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times. Друк. ризогр. Ум. друк. арк. 2,33. Тираж 100 прим.

Редакційно-видавничий відділ СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка